

Даниела КОНСТАНТИНОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, Велико Търново, България

d.konstantinova@ts.uni-vt.bg

СЛОВАКИЯ И БЪЛГАРИЯ, СЛОВАШКИЯТ И БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА СТУДЕНТИТЕ

Daniela KONSTANTINOVA

University of Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodus, Veliko Tarnovo, Bulgaria

d.konstantinova@ts.uni-vt.bg

SLOVAKIA AND BULGARIA, SLOVAK AND BULGARIAN LANGUAGE THROUGH THE EYES OF THE STUDENTS

The paper focuses on students' knowledge about Slovakia and Bulgaria and Slovak and Bulgarian languages. For this purpose, two questionnaires were designed. The first one was administered among Bulgarian students and graduate students in the degree programs in Slavonic Studies (Slovakist Studies) and Applied Linguistic (with Slovak) at St Cyril and St Methodius of University of Veliko Tarnovo and St Kliment Ohridski University of Sofia. The second questionnaire was answered by Slovak students in the degree programs in Slavonic Studies and Slovakistics at the University of Presov and Constantine the Philosopher University of Nitra. In the paper, the responses to the two questionnaires are compared and analyzed. Some conclusions are drawn such as that students lack sufficient historical and philological knowledge about Slovakia and Bulgaria (Slovak and Bulgarian languages), and that one of the tasks of Slovakist studies in Bulgaria and Bulgarian Studies in Slovakia should be to increase the mutual interest and knowledge (not only philological).

Keywords: Slovakia, Bulgaria, Slovak, Bulgarian, Slavonic studies

Настоящата публикация е своеобразно продължение на няколко предишни публикации (Константинова 2016; Панайотов, Константинова 2016), разглеждащи университетската словакистика в България и в частност изучаването на словашки език, литература и култура във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”. Тя би могла да внесе допълнителен щрих не само към проучванията, свързани с преподаването на словашки език като чужд, но и към тези, които засягат въпросите за някои взаимоотношения между българи и словаци и по-конкретно за начините, по които двата народа взаимно се възприемат. Тук имаме предвид не етнологката гледна точка и изследванията за словашката етническа общност по българските земи или за българите в Словакия (по тези въпроси има множество публикации (напр. Българи 2005; Vulhari 2006 и др.),

а по-скоро тези, имащи отношение към въпросите за стереотипите и т. нар. имагинистика¹, разбираана най-общо като научно направление, занимаващо се с взаимната представимост и „разкриването на образа на другата страна/ другата култура/другия” (Личева 1998).

Повод за тази публикация беше проведената през 2016 г. анкета с български словакисти (общо 40 студенти и абсолвенти) от Софийския университет „Св. Климент Охридски” и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”. Първоначалната идея бе да се разбере какви са затрудненията, с които студентите се сблъскват по време на процеса на обучение и как да се усъвършенстват методиките на преподаване, но в последствие замисълът придоби по-широки измерения и в анкетата бяха включени и въпроси, засягащи познавателните нагласи, очакванията за професионална реализация и т.н. Тъй като резултатите от тази анкета са публикувани и анализирани в предишна публикация (Константинова 2016), няма да се спираме подробно на тях, а само отчасти ще засегнем някои от въпросите, понеже именно те станаха повод за провеждане на подобно анкетно проучване и сред словашки студенти.

Два от въпросите в цитираната анкета с българските словакисти имаха за цел да установят какви са предварителните нагласи и общите познания за Словакия и словашкия език (1. Какво знаехте за Словакия, преди да започнете следването си в специалността СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ (СЛАВИСТИКА) или ПРИЛОЖНА ЛИНГВИСТИКА със словашки език? и 2. Какво знаехте за словашкия език, преди да започнете да го изучавате?). Мотивацията за включването на тези въпроси в анкетата имаше пряко отношение към избора на словакистиката като специалност. Докато попълвах анкетата, няколко от студентите спонтанно проявиха любопитство да разберат какви са мненията на словашките студенти за българския и съответно за България. Така възникна идеята да се направи подобна анкета сред словашки студенти, след което да се съпоставят отговорите на респондентите от двете страни и да се достигне до някои обобщения, свързани със стереотипизацията и разкриването на „образа на другия”.

Преди да пристъпим към съпоставката, накратко ще припомним отговорите на българските словакисти. На първия от посочените по-горе въпроси имаше възможност да се избере отговор (‘нищо’, ‘много малко’), както и опция да се напише отговор. 53% от респондентите отговориха, че преди да започнат да учат словашки в съответната специалност, са знаели „много малко” за страната, 25% избраха отговор „нищо”, а останалите 22% написаха отговори. Сред тях имаше разнообразни: някои свързани с лични преживявания по време на посещения в страната, други с основни исторически и административни познания („част от бивша Чехословакия”, „съседна държава с Чехия”, „столица Братислава”, „Кошице” и др.), а не липсваха и такива, асоциирани с популярни стереотипи: хубава бира, хокей, руси и синеоки хора и др. На втория въпрос (отнасящ се за словашкия език) отново имаше посочените по-горе

---

¹ По-подробно за имагинистиката вж. Тодоров 1996: 5–12.

възможности за отговор (‘нищо’, ‘много малко’, ‘напишете друг отговор’ и резултатите бяха следните: 59% отговориха, че преди да започнат обучението си, не са знаели нищо за езика, 19% – много малко, а 22% написаха конкретни обяснения: „знаех, че словашкият е много близък до чешкия, който исках да уча”, „славянски език”, „има надежди”, „прилича на руски”, „виждала съм надписи по хранителни нехранителни стоки, изглеждаше странно и трудно”. Само един респондент беше отбелязал, че е запознат с особеностите на езика, защото е живял в Словакия, посетил е много градове и именно затова е избрал за учи езика в тази специалност.

В най-общи линии резултатите от тази анкета до голяма степен напомнят тези от блиц-анкетата „За какво се сещате, когато чуete за Словакия?“, проведена преди двадесет години – през 1996 г. Резултатите от нея са анализирани от В. Тодоров, който най-общо ги разпределя и обобщава в три групи: продуктивни недоразумения, знаци на негативна словашката идентичност и позитивно отношение към словашката другост. В първата група включва отговори, които определя като: асоциации с бивша Югославия, тогавашната война там и някои от югорепубликите (Словения, Сърбия); синекдотично назоваване („Източната част на Чехословакия”, „Словакия = Чехословакия”); метонимизиране на Словакия като Чехия (респективно словаците като чехи); имагинистична елизия – т.е. пропуснато опознаване и невъзможност за назоваване – българска нулификация на словашката другост. Към втората група причислява т.нар. знаци на негативна словашка идентичност – „развод” на чехи и словаци, икономическа изостаналост на Словакия спрямо Чехия и др., а в третата попадат отговори, свързани с позитивна аксиология (красива природа, забележителности, градове, хокей и т.н.) и аксиология на психосоматичните, психоемоционалните и психосоциалните качества на словашкия народ – славянски народ, близки, гостоприемни, руси коси и др. (повече вж. Тодоров 1997: 90–95). Ако използваме направеното от В. Тодоров групиране на отговорите и за анкетата от 2016 г. с българските словакисти (студенти и абсолвенти), можем да направим следните обобщения: тук преобладаващи са отговорите, които спадат към формулираните от В. Тодоров първа и трета група (като в първата разбираемо заради дистанцията във времето липсва асоциацията с войната в бивша Югославия²); няма отговори от втората група – знаци на негативна словашка идентичност.

Тази съпоставка между двете анкети от 1996 г. и от 2016 г. е до известна степен условна понеже респондентите в първата са значително повече отколкото във втората, а освен това са и от различни възрастови групи, с различен социален статус, контактът с тях е установен на различни места, което предполага по-голямо разнообразие на асоциациите. Въпреки всичко независимо от разликите можем да обобщим, че при множество отговорите е налице едно неоспоримо сходство, което най-общо може да бъде определено

² Все още обаче сред българите е актуална асоциацията Словакия – Словения, най-вече заради близкото звучене на имената на двете държави.

като *увеличаване на познавателните нагласи спрямо Словакия, словаците и словашкия език*, но и *непознаване* (или *липса на достатъчно информираност*) *на основни факти*.

Съвсем естествено поради различни исторически, политически, икономически и културни фактори взаимните познавателни нагласи и познавателни ресурси между българи и словаци претърпяват промени във времето. Може би представлява интерес да се отбележи, че в края на XIX век словакът Самуел Ярослав Захей (предприемач, педагог, писател, журналист и общественик, който прекарва голяма част от живота си в България), констатира, че българите не знаят нищо за словаците, дори образовани хора, публицисти и писатели, с неразбиране реагират, когато се представя като словак (Koška 1985: 199). В периода 1880 – 1918 г. С. Я. Захей развива разнообразна дейност в София, в рамките на която се заема и да представи словашкия народ на българите (неслучайно е наречен „словашкият консул в България“). Изнася в софийското просветно дружество „Славянска беседа“ сказки, които през 1912 г. са издадени в самостоятелна публикация със заглавие „Словаците. Тяхното минало и настояще. Четири сказки, четени в Славянска беседа. София: Царска придворна печатница, 1912“. В тях, макар и пред ограничен кръг слушатели, разказва историята на своя народ, като още в самото начало обръща внимание на факта, че хората често бъркат словаците със словенци или с жителите на хърватската област Славония. По този повод разсъждава и върху етимологията на названията *Slováci, Slovák, slovenský národ, slovenský jazyk, slovenčina, Slovenka, Slovensko* и др., които още тогава предизвиквали недоразумения.³

Тук няма да се спираме в детайли на въпроса какви са българските представи за словаците (както и тези на словаците за нас) през годините (например от времето на Българското възраждане до XX век), тъй като тази тема е подробно разглеждана в редица публикации. Те са обобщени от В. Тодоров (Тодоров 1996), както и в специалното издание на независимия вестник „Свободна книга“ от 1993, озаглавен „Словаците за нас и ние за словаците. Славистичен лист, посветен на XI международен конгрес на славистите – Братислава 1993“ (Свободна книга 1993)⁴. В последно време също има много публикации (в кни-

³ Не бива да подминаваме и факта, че С. Я. Захей има големи заслуги и за популяризирането на българската култура и литература по словашките земи. След пристигането си в България той води кореспонденция с известни за времето си словашки личности (например Светозар Хурбан-Ваянски), пише публикации за авторитетните словашки издания „Словенске похляди“ и „Народне новини“, в които разсъждава за политическо-икономическия и културния живот на тогавашната българската държава. Има неоспорим принос и за популяризирането на българската литература – превежда на словашки и издава „Под игото“, повестта „Немили-недраги“, откъси от „Бай Ганьо“, разкази и др. По-подробно за дейността му в страната ни вж. Вълчев 1963: 89 – 103; Koška 1985; Седлакова, Пенчев 2010.

⁴ В този вестник са публикувани текстове на български и словашки учени, преводачи, писатели, поети, в които не само се споделят впечатления и лични преживявания за Словакия и България, но и се прави анализ на излезлите през годините

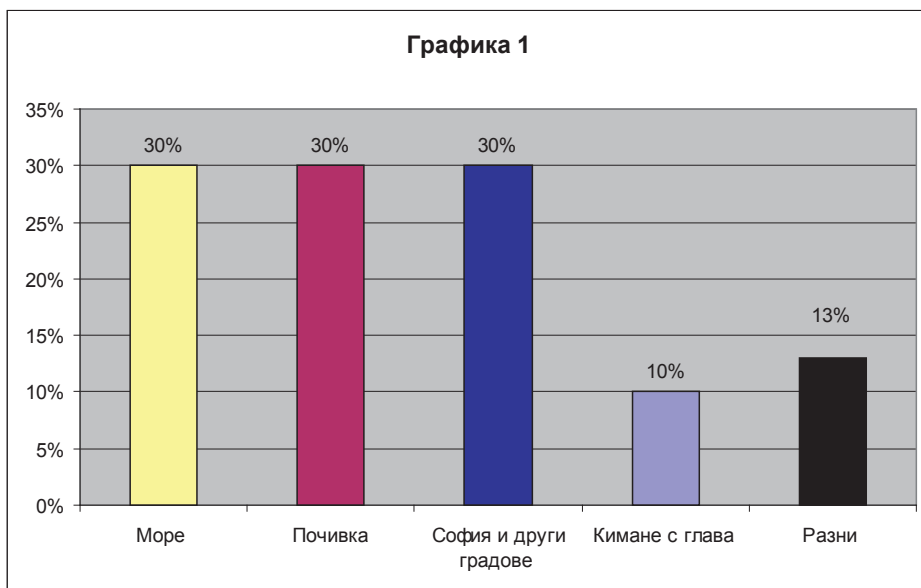
жни издания и интернет блогове) по темата за начините, по които българите и словаците взаимно се възприемат, но те са по-скоро лично-емоционални.

* * *

Анкетата със словашките студенти, 36 филолози – словакисти и слависти от Прешовския университет в гр. Прешов и Университета „Константин Философ” в гр. Нитра, бе проведена през 2016 и 2017 г. и съобразена с това, че респондентите не изучават български⁵.

С двата въпроса (1. Какво знаете за България? и 2. Какво знаете за българския език?) имахме за цел да установим в най-общ план какви са познанията за страната и езика ни. Не зададохме възможност за избор на отговор (както при анкетата с българските словакисти), а изцяло предоставихме на респондентите сами да пишат отговори и коментари. Поради тази причина като изчислявахме резултатите и графично ги обобщавахме се получи така, че общият им надхвърля 100%, тъй като много от респондентите са посочвали повече от един отговор на въпрос и са имали асоциации, изразени с по една или няколко думи (словосъчетания), изречения.

Резултатите от допитването на първия въпрос (1.Какво знаете за България?) най-общо можем да разделим на пет групи (вж. Графика 1).

публикации за българско-словашките връзки и взаимоотношения (исторически, литературни, научни и културни).

⁵ В последствие към допитването се присъединиха и две студентки, изучаващи български език в Университета „Коменски” в Братислава и бяха помолени да отговорят какво са знаели за България и българския език, преди да започнат следването си. Техните отговори не се различаваха съществено от отговорите на останалите респонденти.

В първите три групи попадат тези отговори, които се срещат най-често. Първата група отговори (30%) е обобщаваме в наименованието „Море” – тук включваме различни „морски” асоциации – *more, pobrežie, Čiernomorské pobrežie, skvelé pláže, morské ryby*⁶); втората група (30%), „Почивка” обединява асоциациите за страната ни най-общо като място за почивка и туризъм (*dovolenka, dovolenková distínácia, dovolenková krajina*⁷); в третата (30%) са отговорите, свързани с административно-географски обекти (най-вече столицата *Sofia* и „морските” *Nesebar, Primorsko, Burgas, Varna, Albena, Zlaté piesky, Pomorie, Slnéčné pobrežie, Ropotamo*). Отговорите в тези три групи не са изненадващи с оглед на факта, че Словакия има изцяло сухоземни граници и в продължение на дълги години (още преди демократичните промени през 1989 г.) за словаците, както и за чехите, България е най-посещаваната морска дестинация. И въпреки че през последните десетилетия това вече далеч не е така⁸, очевидно стереотипите, свързани с морето и почивките са все още актуални (макар и понякога с отрицателен знак, както ще видим по-надолу).

Към четвъртата група отговори (10%) причисляваме тези, свързани с посочването на обратните жестове с глава за изразяване на съгласие и несъгласие – прословутото кимане с глава „наопаки” (*Viem, že v Bulharsku kývajú hlavou naopak*⁹). Много отдавна тази особеност на невербалната комуникация на българите се е превърнала в своеобразен наш отличителен белег, въпреки че според нас това вече не е така актуално, тъй като вече голяма част от българите са успели да коригират това „кимане” спрямо общоприетите чужди навици.

В петата група отговори, наречени „Разни” (13%) има голямо разнообразие, тук се наблюдават асоциации, свързани с „неутрална, позитивна и негативна аксиология” (позволяваме си да заимстваме това от В. Тодоров (Тодоров 1997: 90–95) на културно-традиционните, психоемоционалните и психосоциалните качества на българите. Не липсват и случаи, които шеговито можем да определим като „познавателна бъркотия”. Към неутралната аксиология смятаме, че спадат отговорите, отнасящи се до географската ситуираност на страната ни или държавното устройство (*južná krajina a teplé podnebie; balkánska krajina; susedí s Rumunskom; hlava štátu je prezident*¹⁰), към позитивната причисляваме посочването на обичаи, традиции, исторически ценности (*tanec na horúcom ohni; krásne výšivky, tradície; Viem, že si v Bulharsku vraj viac cenia Cyrila a Metoda ako Slováci*¹¹). Не липсват и асоциации, свързани с припозна-

⁶ море, крайбрежие, черноморско крайбрежие, хубави плажове, морски риби.

⁷ почивка, туристическа дестинация, туристическа страна.

⁸ Според редица туристически агенции и проучвания в последно време „словашкото море” е в Хърватия, която поради множество причини е предпочитана дестинация.

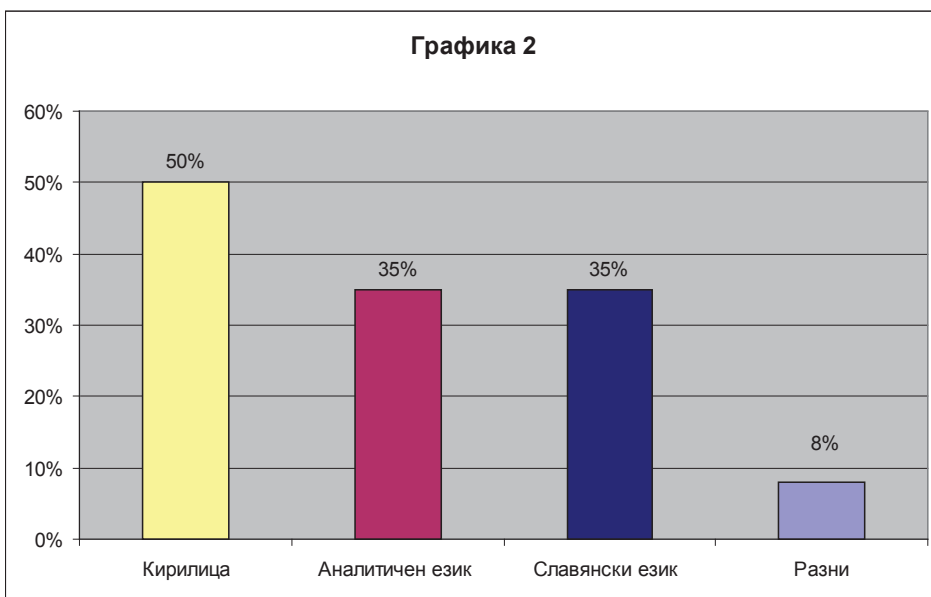
⁹ Зная, че в България кимат глава наобратно.

¹⁰ южна страна и топъл климат; балканска страна; в съседство с Румъния; глава на държавата е президентът.

¹¹ танц върху горещ огън; красиви шевици; традиции; Знаем, че българите повече ценят Кирил и Методий отколкото словаците.

ване на близост със Словакия: *Bulharsko je krajina podobná Slovensku (s tým rozdielom, že nemáme more)*.¹² Към отговорите с негативна аксиология спада един откровен отговор за по-ниския стандарт на живот и заплащане в България в сравнение със Словакия, чийто накърняващ ефект накрая е „смекчен” с емотикон за усмивка: *O Bulharsku viem, že je tam väčšia chudoba ako u nás, že sú ochotní pracovať na západe za veľmi nízke mzdy a že naši tam chodia k moru, ale more nie je také čisté ako v Chorvátsku, no sú tam vlny ☺*.¹³ Накрая в анализите на този въпрос бихме искали да обърнем внимание и на няколко отговора, при които има явно познавателно объркване: *Bolo súčasťou Juhoslávie; Susedí pri Srbsku, Ukrajine...; Bulharsko má 25 mil. obyvateľov*.¹⁴

На втория въпрос (2. Какво знаете за българския език?) има по-малко разнообразие от отговори, което вероятно е индикация за това, че за езика ни не се знае много. Обособихме отговорите в пет групи, както се вижда от Графика 2.¹⁵

Отново повечето респонденти (50%) свързват българския с употребата на кирилица, което е разбираемо с оглед на факта, че словаците ползват латиница. Кирилицата си остава една от отличителните черти на езика ни,

¹² България е страна подобна на Словакия (в тази разлика, че нямаме море).

¹³ За България знам, че там е по-голяма бедност отколкото у нас, че са склонни да работят на запад за много по-ниско заплащане и че нашите там ходят на море, но морето не е толкова чисто като в Хърватия, но има вълни ☺

¹⁴ Било е част от Югославия; В съседство е със Сърбия, Украйна...; България има 25 мил. жители.

¹⁵ И тук общият процент надхвърля 100% понеже много от респондентите са посочвали повече отговори.

наред с аналитичността, която в допитването се нарежда на второ място – тя е отбелязана от 35% от участниците в анкетата, също толкова респонденти (35%) са посочили, че езикът ни е славянски (някои са конкретизирали „южнославянски“). Малък процент отговори спадат към групата „Разни“ (8%) – те включват асоциативни връзки с руски, английски, както и със звученето на езика ни: *Viem, že bulharčina je ovplyvnená dosť ruštinou; Bulharčina podobne ako angličtina má veľa časov a nemá pády; Bulharčina je tvrdý jazyk; má pevný prízvuk*¹⁶.

Изводите, които могат да се направят от двете анкети е, че у студентите **е налице сходство по отношение на липсата на достатъчно познания за Словакия (словашкия език) и за България (респ. българския език)**. Това до известна степен не е изненадващо с оглед на обстоятелството, че двете страни не са многобройни по население и площ и макар, че не са много отдалечени географски между тях няма интензивни (икономически, културни и др.) контакти. Този факт е констатиран от учените, изследвали взаимните връзки (литературни, исторически) и представи на българи и словаци още от времето на Българското възраждане¹⁷ до наши дни (Вълчев 1963; Koška 1978; Koška 1985; Тодоров 1996). Ще припомним само, че през 90-те години на XX век В. Тодоров дори говори за „...българско използване на криви огледала за опознаване на словаците и Словакия, т.е. пренасянето на информация с псевдоавтентични кодове, от една страна – парадоксална ситуация, свързана с българското разпознаване на словаците чрез симпатии, т.е. като по-близки до нас по манталитет и темперамент, отколкото чехите примерно (Тодоров 1996: 86.) Въпреки всичко можем да твърдим, че в последно време има известно активизиране на взаимните познавателните нагласи на българи и словаци народа. И в тази посока би трябвало да бъде насочена и част от работата на българските словакисти и словашките българисти – т.е. една от задачите им задължително трябва да бъде свързана с повишаването на взаимния интерес и стремеж за опознаване и сближаване на двата народа.

¹⁶ Знаем, че българският е много повлиян от руския; Българският подобно на английския имам много времена и няма падежи.

¹⁷ По този повод ще цитираме Г. Вълчев, който пише: „Няма сведения български културни и политически дейци да са поддържали системни преки връзки със словашките възрожденци или водачите на националноосвободително движение в Словакия. Не може да се говори и за по-широк отзвук на словашката култура в България. [...] През първата половина на XIX век българските възрожденци са считали словаците за част от чешкия народ” (Вълчев 1963: 106).

ЛИТЕРАТУРА

- Българи 2005:** Българи в Словакия *Етнокултурни характеристики и взаимодействия. Теренно изследване*. Съст. Н. Рашкова, Вл. Пенчев. София: АИ „Марин Дринов”. **Balgari 2005:** Balgari v Slovakiya Etnokulturni harakteristiki i vzaimodeystviya. Terenno izsledvane. Sast. N. Rashkova, Vl. Penchev. Sofiya: AI „Marin Drinov”.
- Вълчев 1963:** Вълчев, Г. *Словаците за нас*. София: Наука и изкуство. **Valchev 1963:** Valchev, G. *Slovatsite za nas*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Константинова 2016:** Константинова, Д. Словакистиката във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий” – традиции и очаквания. // *Výuka jehoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III. Kolektivní monografie*. Brno: Ústav slavistky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2016, s. 261–270. **Konstantinova 2016:** Konstantinova, D. Slovakistikata vav Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy” – traditsii i ochakvaniya. // *Výuka jehoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III. Kolektivní monografie*. Brno: Ústav slavistky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2016, s. 261–270.
- Личева 1998:** Личева, А. Носталгии по другостта, – В: в. Култура, бр. 28 (2037), 17.07.1998, http://www.kultura.bg/media/my_html/2037/c_ameli.htm (цитирано на 11.7.2018) **Licheva 1998:** Licheva, A. Nostalgii po drugostta, – V: v. Kultura, br. 28 (2037), 17.07.1998 http://www.kultura.bg/media/my_html/2037/c_ameli.htm (11.7.2018)
- Панайотов, Константинова 2016:** Величко Панайотов, Даниела Константинова. Езиковедската словакистика в Софийския университет „Св. Климент Охридски” и във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий”. // *Проглас, Велико Търново, год. XXV, 2016, №2, с. 526–537*. **Panayotov, Konstantinova 2016:** Velichko Panayotov, Daniela Konstantinova. Ezikovedskata slovastika v Sofyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski” i vav Velikotarnovskiya universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy”. // *Proglas, Veliko Tarnovo, god. NNV, 2016, №2, s. 526–537*.
- Свободна книга 1993:** Свободна книга. Словаците за нас и ние за словаците. Славистичен лист, посветен на XI международен конгрес на славистите – Братислава 1993, бр. 7–9 / 1993, година 4, София. **Svobodna kniga 1993:** Svobodna kniga. Slovatsite za nas i nie za slovatsite. Slavistichen list, posveten na XI mezhdunaroden kongres na slavistite – Bratislava 1993, br. 7–9 / 1993, godina 4, Sofiya.
- Седлакова, Пенчев 2010:** Седлакова, К., Пенчев, Вл. *Самуел Ярослав Заhey. Словакият консул в България*. София: Стигмати. **Sedláková, Penchev 2010:** Sedlakova, K., Penchev, Vl. Samuel Yaroslav Zahey. Slovakiyat konsul v Bulgariya. Sofiya: Stigmati.
- Тодоров 1996:** Тодоров *И свой своя (не) позна... Етюди по славянска имагинистика*. Част първа. София, 1996. **Todorov 1996:** Todorov I svoiy svoya (ne) pozna... Etyudi po slavyanska imaginistika. Chast parva. Sofiya, 1996.
- Тодоров 1996:** Тодоров, Величко: *И свой своя (не) позна... Етюди по славянска имагинистика*. Част втора. София, 1997, с. 90 – 95. **Todorov 1996:** Todorov,

Velichko: I svoj svoya (ne) pozna... Etyudi po slavyanska imaginistika. Chast vtora. Sofiya, 1997, s. 90 – 95.

Koška 1978: *Slovenské literárne pohľady na bulharský juh (1876 – 1878)*. Bratislava: Veda.

Koška 1985: *Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826 – 1918)*. Bratislava: Veda.

Bulhari 2006: *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti. Štúdie*. Ed. E. Krekovičová, V. Penčev. Bratislava: Veda.